

ВІДГУК

офіційного опонента **Канішевської Любові Вікторівни**, доктора педагогічних наук, професора, заступника директора з науково-експериментальної роботи Інституту проблем виховання НАПН України на дисертаційне дослідження **Силенко Надії Іванівни «Формування національно-культурної ідентичності молодших школярів у процесі взаємодії сім'ї та школи»**, представленого на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 011 – Освітні, педагогічні науки, галузь знань 01 – Освіта/Педагогіка

Актуальність теми виконаної роботи та зв'язок з науковими програмами, планами, темами

В умовах найскладнішого для всіх українців часу – повномасштабної війни росії проти України – усе більшої актуальності набуває проблема формування національно-культурної ідентичності українського суспільства, зокрема, для подальшого формування його як повноцінної нації.

Формування національно-культурної ідентичності молодого покоління – пріоритетний напрям сучасного виховання, про це свідчать закони України «Про вищу освіту», «Про освіту», «Про культуру», «Про основи національного спротиву», «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української та національної ідентичності», Указ Президента «Про пріоритетні заходи щодо сприяння зміцненню національної єдності та консолідації українського суспільства, підтримки ініціатив громадськості у цій сфері», постанова Верховної Ради «Про вшанування героїв АТО та вдосконалення національно-патріотичного виховання дітей та молоді».

Особливої актуальності набуває проблема формування національно-культурної ідентичності молодших школярів, оскільки в початковій школі закладаються підвалини національно-патріотичного виховання дітей: формується любов до Батьківщини, до рідного краю та його історії, українського народу, української мови.

Таким чином, вищезазначене підтверджує актуальність теми дисертаційного дослідження **Силенко Надії Іванівни «Формування**

національно-культурної ідентичності молодших школярів у процесі взаємодії сім'ї та школи».

Дисертаційна робота Надії Іванівни Силенко виконана відповідно до зведеного плану науково-дослідної роботи в галузі освіти за темою «Психолого-педагогічні основи формування національно-культурної ідентичності дітей та студентської молоді України в умовах воєнно-політичних, соціально-економічних, інформаційно-психологічних викликів XXI століття» (номер державної реєстрації 0120U001013) та тематичного плану науково-дослідної роботи кафедри початкової освіти та інноваційної педагогіки. Тема дисертації затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол № 8 від 30 січня 2020 р.).

Найбільш суттєві наукові результати, що містяться в дисертації.

На засадах міждисциплінарного аналізу дисертанткою досліджено етимологію та охарактеризовано ключові поняття дослідження: «нація», «національно-культурна ідентичність», «формування національно-культурної ідентичності учнів», «взаємодія», «взаємодія школи та сім'ї». Охарактеризовано сутність процесу взаємодії сім'ї та школи; проаналізовано проблему формування національно-культурної ідентичності молодших школярів у процесі взаємодії сім'ї та школи. Визначено критерії, показники та виявлено рівні сформованості національно-культурної ідентичності молодших школярів; теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено ефективність організаційно-педагогічних умов формування національно-культурної ідентичності молодших школярів у процесі взаємодії школи та сім'ї.

Нові факти, одержані здобувачем.

Дисертанткою *уперше* теоретично обґрунтовано організаційно-педагогічні умови формування національно-культурної ідентичності молодших школярів у процесі взаємодії школи та сім'ї (підвищення професійної компетентності вчителів щодо формування національно-

культурної ідентичності молодших школярів у процесі взаємодії школи і сім'ї на демократичних засадах; спрямованість виховних зусиль школи і сім'ї на формування національно-культурної ідентичності учнів початкової школи; впровадження традиційних та інноваційних форм взаємодії педагогів і батьків, спрямованих на формування національно-культурної ідентичності молодших школярів); визначено критерії сформованості національно-культурної ідентичності молодших школярів («уявлення про національно-культурну ідентичність», «бажання проявляти національно-культурну ідентичність», «прояв національно-культурної ідентичності у поведінці») з відповідними показниками та схарактеризовано рівні сформованості національно-культурної ідентичності молодших школярів у процесі взаємодії сім'ї та школи (високий, середній, початковий); *уточнено* сутність поняття «національно-культурна ідентичність учнів початкової школи»; структурні компоненти національно-культурної ідентичності (когнітивний, емоційно-ціннісний, діяльнісний); сутність поняття «взаємодія сім'ї та школи щодо формування національно-культурної ідентичності молодших школярів»; подальшого розвитку дістали форми та методи виховної роботи з формування національно-культурної ідентичності молодших школярів у процесі взаємодії школи та сім'ї; *подальшого розвитку дістали* форми та методи виховної роботи з формування національно-культурної ідентичності молодших школярів у процесі взаємодії школи та сім'ї.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків та рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Обґрунтованість наукових положень, висновків, сформульованих у дисертації, підтверджується результатами дослідження, здійсненого Силенко Надією Іванівною, і в цілому не викликає сумніву.

Чітко визначений науковий апарат дослідження – об'єкт, предмет, мета, завдання, окреслено методи дослідження, розкрито його наукову новизну та практичне значення, наведено дані про впровадження та апробацію результатів дослідження.

План роботи логічний і послідовний. Структура дисертації чітка, усі її частини спрямовані на досягнення поставленої мети. Аналіз дослідження свідчить, що дисертантка ретельно опрацювала наукову літературу; отримала результати, які мають теоретичне та практичне значення, зробивши вагомий внесок у педагогічну науку.

Зміст анотацій, поданих українською та англійською мовами, висвітлює основні положення змісту дисертації.

Кількість та обсяг опублікованих праць переконує в належній апробації та впровадженні основних положень дослідження.

Матеріали дисертації пройшли необхідну апробацію, обговорювалися на науково-практичних конференціях різного рівня.

Значення для науки і практики отриманих автором результатів.

Дисертаційна робота Силенко Надії Іванівни містить нові, раніше не захищені положення, теоретичні та емпіричні результати дослідження, спрямовані на успішне розв'язання чотирьох наукових завдань. Отримані здобувачкою результати можна коротко схарактеризувати таким чином: вивчено сучасний стан дослідження проблеми в педагогічній теорії та практиці; розкрито та проаналізовано специфіку формування національно-культурної ідентичності молодших школярів у процесі взаємодії сім'ї та школи; обґрунтовано структуру національно-культурної ідентичності молодших школярів та визначено критерії, показники та рівні сформованості; розроблено та експериментально перевірено організаційно-педагогічні умови формування національно-культурної ідентичності молодших школярів у процесі взаємодії сім'ї та школи. Надзвичайно корисними для вчителів початкових класів є розроблені автором: навчально-методичний посібник «З Україною в серці», семінари-практикуми («Мозаїка національно-культурної ідентичності», «Календар взаємодії сім'ї та школи» та «Відкриваємо Україну разом», «Абетка Українознавства», «Онлайн-взаємодія з батьками», «Творча Україна») та тренінгові програми «Основи формування національно-культурної ідентичності молодших школярів».

Матеріали дисертаційного дослідження впроваджено в освітній процес Комунального закладу «Голубієвицький ліцей» Компаніївської селищної ради Кіровоградської області (довідка № 01-25/45 від 09.06.2023 р.), середньої загальноосвітньої школи I–III ступенів № 35 Святошинського району в місті Києві (довідка № 89 від 25.01.2023 р.), Комунального закладу «Лозуватська гімназія» Маловисківської міської ради Кіровоградської області (довідка № 53 від 29.05.2023 р.), середньої загальноосвітньої школи I–III ступенів № 250 Святошинського району в місті Києві (довідка № 51 від 20.06.2023 р.).

Рекомендації щодо використання результатів і висновків дисертації.

Матеріали дисертаційного дослідження можуть бути використані у практичній діяльності педагогів закладів освіти з метою організації взаємодії батьків та вчителів; при розробці навчально-методичних посібників; програм і методичних рекомендацій для вчителів початкової школи, під час викладання дисциплін «Теорія і методика виховання», у системі післядипломної педагогічної освіти.

Оцінка змісту дисертації, її завершеність загалом.

Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел (246 найменувань), з них 21 іноземною мовою та додатків. Загальний обсяг дисертації 293 сторінки, основний зміст дисертації викладено на 176 сторінках.

У *вступі* обґрунтовано актуальність дослідження, ступінь розробленості проблеми, її зв'язок з науковими програмами, планами, темами, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, методи дослідження; розкрито наукову новизну і практичне значення отриманих результатів дослідження; наведено дані про впровадження й апробацію результатів дослідження, структуру та обсяг дисертації.

У *першому розділі* «Теоретичні основи формування національно-культурної ідентичності молодших школярів у процесі взаємодії сім'ї та

школи» – на засадах міждисциплінарного аналізу проблеми уточнено сутність ключових понять дослідження: «нація», «національно-культурна ідентичність», «формування національно-культурної ідентичності учнів», «взаємодія», «взаємодія школи та сім'ї». Зокрема, уточнено сутність поняття «національно-культурна ідентичність учнів початкової школи» як інтегральної динамічної особистісної властивості, яка відображає почуття любові до України, обізнаність з національною символікою, державними святами, традиціями, історичними подіями, видатними людьми України, які через гуманістичні переживання дитини втілюються у їхній поведінці.

Схарактеризовано особливості формування національно-культурної ідентичності учнів молодшого шкільного віку. Висвітлено питання взаємодії сім'ї та школи у процесі формування національно-культурної ідентичності молодших школярів.

У *другому розділі* – «Стан сформованості національно-культурної ідентичності молодших школярів у процесі взаємодії школи та сім'ї» – визначено структурні компоненти процесу формування національно-культурної ідентичності молодших школярів (пізнавальний, емоційно-ціннісний та діяльнісний). Визначено критерії: «уявлення про сутність національно-культурної ідентичності та її складові», «прагнення проявляти національно-культурну ідентичність», «прояв патріотизму в поведінці» з відповідними показниками; схарактеризовано рівні (високий, середній, початковий) сформованості національно-культурної ідентичності молодших школярів.

З метою визначення рівнів сформованості національно-культурної ідентичності в учнів молодшого шкільного віку дисертантка добирає відповідний діагностичний інструментарій: дидактична гра «Держава і народна символіка», бесіди: «Гордість України», «Українські традиції», «Свята народної казки», «Національно-культурна спадщина України», «Моя сім'я»; гра-вправа з ситуаціями конкретного морально-правового змісту, миттєве опитування «Досягнення», морально-етичні проблемні ситуації»,

діагностичні методики «Емоційна емпатія» (І. Бех), «Національні стереотипи» (К. Чорна), опитувальник «Яка моя національно-культурна ідентичність» (К. Журба), метод включеного спостереження. Також з'ясовано особливості організації цілеспрямованої роботи школи із сім'ями учнів щодо проблеми формування національно-культурної ідентичності молодших школярів; ставлення батьків до національно-культурної ідентичності та їх готовність взаємодіяти з навчальним закладом у процесі формування національно-культурної ідентичності дітей.

У *третьому розділі* – «Організаційно-методичне забезпечення процесу взаємодії сім'ї та школи у формуванні національно-культурної ідентичності молодших школярів» – висвітлено зміст та процедуру формувального етапу експерименту; наведено результати дослідження, визначено динаміку сформованості національно-культурної ідентичності в учнів молодшого шкільного віку.

Дисертанткою теоретично обґрунтовані та експериментально перевірені організаційно-педагогічні умови формування національно-культурної ідентичності молодших школярів у процесі взаємодії школи і сім'ї, а саме: підвищення рівня професійної компетентності вчителів щодо формування національно-культурної ідентичності учнів початкової школи у процесі взаємодії сім'ї та школи на демократичних засадах; спрямованість виховних зусиль школи і сім'ї на формування національно-культурної ідентичності учнів початкової школи; впровадження інноваційних та традиційних форм взаємодії батьків, спрямованих на формування національно-культурної ідентичності учнів початкової школи.

Реалізація *першої педагогічної умови* передбачала підготовку та впровадження у роботу закладів загальної середньої освіти циклу семінарів-практикумів для педагогів («Формування ціннісного ставлення до Батьківщини», «Батьківсько-виховательський компас», «Мозаїка національно-культурної ідентичності», «Календар взаємодії сім'ї та школи», «Відкриваємо Україну разом», «Абетка українознавства», «Онлайн-взаємодія

з батьками», «Творча Україна») та тренінгової програми «Основи формування національно-культурної ідентичності молодших школярів».

Реалізація другої педагогічної умови – *спрямованість виховних зусиль школи і сім'ї на формування національно-культурної ідентичності учнів початкової школи* – передбачала залучення батьків та вчителів для їх взаємодії з метою розробки та впровадження ігрового комплексу «Україна – моя країна» для дітей молодшого шкільного віку, яка представлена п'ятьма складовими: «Державні народні символи», «Історія в особах та подіях», «Права та обов'язки маленького українця», «Свята та традиції у сім'ї», «Українська творчість».

Реалізація *третьої педагогічної умови* передбачала активізацію пошукової діяльності батьків; надання їм з боку вчителів інструктивної допомоги щодо використання сюжетно-рольової ігрової творчої діяльності (проект «З любов'ю до України»).

Додатки до дисертації є інформативними і слугують науково-методичним підґрунтям щодо впровадження обґрунтованих організаційно-педагогічних умов формування національно-культурної ідентичності учнів початкових класів у процесі взаємодії школи і сім'ї.

Дисертаційна робота Силенко Н. І. є завершеним і цілісним дослідженням.

Повнота висвітлення основних результатів дисертації в опублікованих працях.

Основний зміст і результати дисертаційного дослідження відображено в 11 наукових та науково-методичних працях, з них: 1 публікація у виданні наукометричної бази Web of Science, 4 – у фахових виданнях України категорії «Б», 2 – у зарубіжних колективних монографіях, 3 – у збірниках матеріалів конференції, 1 методичні рекомендації.

Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації.

Загалом позитивно оцінюючи наукове і практичне значення одержаних дисертанткою результатів, висловимо деякі зауваження й побажання до змісту роботи:

1. На наш погляд, у вступі надто звужено подана актуальність роботи щодо формування національно-культурної ідентичності молодших школярів у процесі взаємодії сім'ї та школи.

2. Теоретична частина дисертації, представлена у підрозділі 1.2. («Особливості формування національно-культурної ідентичності учнів молодшого шкільного віку») потребує більш критичного викладу та посилення авторської позиції.

3. Під час проведення констатувального етапу було утворено експериментальну й контрольну групи. Однак бажано було б вказати в дисертації характерні відмінності між цими групами.

4. У роботі на стор. 117 описано результати констатувального етапу дослідження, які засвідчують переважання середнього та початкового рівнів сформованості національно-культурної ідентичності молодших школярів в експериментальній та контрольній групах. На нашу думку, бажано було б проаналізувати причини такого стану, що дозволило б завершити цей розділ відповідними висновками.

5. Схвалюючи загалом запропоновані організаційно-педагогічні умови формування національно-культурної ідентичності молодших школярів у процесі взаємодії школи і сім'ї, вважаємо, що їх обґрунтування набуло би значно більшої аргументованості у разі застосування для цього, крім аналізу й узагальнення наукової літератури, інших наукових методів, наприклад, факторного аналізу. Вважаємо, що доречним було б виявити вагомість впливу кожної з організаційно-педагогічних умов на формування національно-культурної ідентичності молодших школярів у процесі взаємодії сім'ї та школи.

6. Окремі положення висновків до дисертації мають описовий характер й не повною мірою узагальнюють здобуті автором результати дослідження.

7. Дисертаційна робота містить окремі смислові некоректності, граматичні та технічні огріхи.

Однак висловлені зауваження та побажання не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації.

Дисертація «Формування національно-культурної ідентичності молодших школярів у процесі взаємодії сім'ї та школи» є цілісним, логічним, завершеним і самостійним дослідженням, що за науковим рівнем, новизною поставлених задач, обґрунтованістю основних положень висновків відповідає вимогам наказу Міністерства освіти і науки України № 40 від 12 січня 2017 р. (zareestrovano в Міністерстві юстиції України від 03 лютого 2017 р. за № 155/30023) та пп. 9–18 «Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії» (затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 р. № 167), а її автор Надія Іванівна Силенко заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 011 – освітні, педагогічні науки.

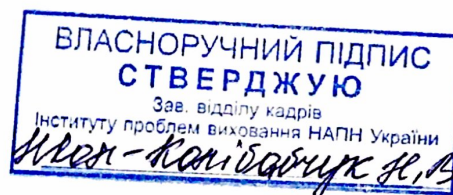
Офіційний опонент

доктор педагогічних наук, професор,
заступник директора з науково-педагогічних
експериментальної роботи
Інституту проблем виховання
НАПН України

kan

Любов КАНІШЕВСЬКА

Канішевської Л.В.

Мен-Канішевської Л.В.